Відгук

офіційного опонента про дисертацію
Семинишин Олени Іванівни
«Прагмалінгвістична організація мовленнєвих тактик упливу в політичному дискурсі»,
подану для захисту на здобуття ступеня
доктора філософії
зі спеціальності 035 Філологія
(Київ, 2023.234 с.)

Українське суспільство, за його самоствердженням і оцінкою світової спільноти, є вкрай заполітизованим. Подіями, що відбуваються в державі й стосуються її внутрішнього або зовнішнього розвитку, переймаються майже всі громадяни, а не тільки ті, хто безпосередньо причетний до процесів державотворення. Українці – без перебільшення – поіменно знають політиків, їхню партійну належність, сповідувані принципи, володіють багатою інформацією про українську поліпартійну систему, її європейську та проросійську зорієнтованість, про виборче право й виборчу систему тощо. Така закорeніла в нашій країні й нехарактерна для інших держав ситуація зумовлена дією багатьох чинників, з-поміж яких домінує розтягнене на століття прагнення українців до волі, до незалежності, до самостійності. Про цю виплекувану багатьма поколіннями етноперспективу та її стратегічні вектори, які зазнавали впродовж тривалої історії радикальних змін, промовисто виповіла наша сучасниця Ліна Костенко:

Ми воїни. Не ледарі. Не лежні.
І наше діло праведне й святе.
Бо хто за що, а ми за незалежність.
Отож нам так і важко через те…
Розп'ято нас між заходом і сходом.
Що не орел – печінку нам довбе.
Зласкався, доле, над моїм народом,
щоб він не здався знівечить себе!
Всі люблять Польщу в гонорі і славі.
Всяк московит Московію трубить.
Лиш нам чомусь відмовлено у праві
Свою вітчизну над усе любить.

Життя потвердило, що політичний бум – один із чинників активізації розвитку політичної мови. Її вже утрадиційнено трактують як особливу семіотичну систему, призначену саме для політичної комунікації, як сукупність вербальних структур, що використовуються в галузі політики і справляють вплив на політичну свідомість індивідів та їх участь у перебігові політичних процесів. Політична мова має розлогий спектр конкретних репрезентантів, який під дією екстралігвальних причин набуває нових форм і стає окремим аспектом тієї або тієї мовознавчої науки чи автономною галуззю знань. Як справедливо зауважує Ф. Бацевич, у сучасній багатопредметній і багатооб'єктній науці про мову, що все інтенсивніше взаємодіє з різноманітними сферами гуманітарного та негуманітарного знання, виформовуються численні межові, або, за іншою термінологією, покордонні, напрями досліджень. Відомий учений говорить,зокрема, про міжкультурну комунікацію, потрактовану як «процес спілкування (вербального і невербального) людей (груп людей), які належать до різних національних лінгвокультурних спільнот, як правило, послуговуються різними ідіоетнічними мовами, відчувають лінгвокультурну "чужинність" партнера по спілкуванню, мають різну комунікативну компетенцію, яка може стати причиною комунікативних невдач або культурного шоку в спілкуванні» (Бацевич Ф. Словник термінів міжкультурної комунікації. К.: Довіра, 2007). Цьому новоствореному дослідницькому напрямові, як і багатьом іншим, відведено особливе місце, позаяк міжкультурна комунікація перебуває «в тісних зв'язках із такими сферами знань, як соціологія і соціолінгвістика, культурологія і лінгвокультурологія, лінгвокраїнознавство, етнологія, етнолінгвістика, етносемантика, психологія, психолінгвістика, етнопсихолінгвістика, комунікативна лінгвістика, лінгвопрагматика, міжмовна прагматика, дискурсивний аналіз, методика викладання іноземних мов» (там само). Цей розряд органічно доповнюють когнітивна лінгвістика, гендерна лінгвістика, патопсихолінгвістика, прикладна лінгвістика, судова лінгвістика, сугестійна лінгвістика та ін. Вони своїми засадничими принципами опираються на специфічну базу термінів, серед яких вирізняють власні (їх невелика кількість) і ті, що повносило обслуговують інші суміжні напрями та науки.

В аналізованому корпусі неонаук – і політична лінгвістика в єдності з політичним дискурсом як формою об'єктивації її та категорією впливу, як одним із важливих механізмів дії його і як одним із важливих критеріїв оцінювання політики держави за найсутнішими для неї демаркаційними ознаками – «тоталітаризм» та «демократичність». Щодо рангу актуальності 1) політичної лінгвістики як одного з важливих компендіумів знань про суспільство, державу та 2) притаманної їй категорії впливу як поєднання дії і результату, зміни для досягнення бажаної мети, то він в обох вирізнених векторах політичного побутування очевидний і не потребує якихось мотивувальних інвестицій. Відразу заявляємо, що в коло авторитетних студій, об'єктом дослідження яких є різні моделі ефективного політичного впливу, органічно вписується подана для здобуття наукового ступеня доктора філософії праця О. І. Семинишин «Прагмалінгвістична організація мовленнєвих тактик упливу в політичному дискурсі», результати якої репрезентовано в доповідях на одній усеукраїнській та п'ятьох міжнародних конференціях, і в п'ятьох одноосібних публікаціях: три статті надруковано у фахових наукових виданнях України, дві – у зарубіжних виданнях Німеччини і США, ще дві – в інших виданнях, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації.

Дисертантка запропонувала свою 1) модель політичного впливу й 2) типологію комунікативних тактик мовленнєвого пливу. Модель політичного впливу передбачає, на наше переконання, вельми сутнісні з огляду на формування та закріплення у свідомості адресатів певних думок і переконань складники: а) стратегію політичної компанії; б) метафоричне моделювання іміджу; в) дискурсивні тактики і стратегії (вербальний компонент); г) екстралінгвальні іміджеформувальні засоби; ґ) застосування моделі в реальних контекстах (с. 5). Авторська типологія комунікативних тактик мовленнєвого впливу реалізується в межах відповідної стратегії і спрямована на створення політичного образу / іміджу. Обґрунтовано й у процесі всього дослідження переконливо доведено, що стратегію дискредитації реалізують мовленнєві тактики перебільшення, звинувачення, образи, викриття, всезагальної правди, висміювання, погрози, протиставлення, осуду, наказу; стратегію

самопрезентації – мовленнєві тактики солідаризації, обіцянки, протиставлення, самовихваляння, самокритики; стратегію викривлення інформації – мовленнєві тактики спрощення понять, фактуалізація, ехо, апелювання до страху, референційної аргументації, дозування правди; стратегію "збереження обличчя" – мовленнєві тактики ухилення, заперечення, нападу, хеджування, звинувачення, викриття, протиставлення, солідаризації, самокритики, обіцянки та всезагальної правди; стратегію імунізації – тактика міфологізації. Варто звернути увагу на те, що в рецензованій дисертації чітко запроєктовано реальну перспективу подальшого дослідження – системний, логічно детермінований аналіз метамовної рефлексії в політичних промовах в аспекті міжкультурної комунікації, про значення та пріоритети якої вже йшлося.

Відразу закцентуємо й на таких двох не менш значущих, ніж щойно проаналізовані, моментах: 1) поставлену мету повністю зреалізовано: належно схарактеризовано мовленнєві тактики впливу в українському політичному дискурсі періоду 2018 – 2021 рр., який вирізняє тенденція до глобалізації та диджиталізації, з урахуванням стратегічного потенціалу й комунікативних ролей політичних лідерів; 2) розроблено чітку класифікацію прагмалінгвістичних тактик впливу; зрештою, 3) виформувано мовну модель ефективного політичного впливу.

Дисертацію присвячено комплексному аналізові особливостей прагмалінвістичної організації лінгвальних та екстралінгвальних компонентів тактик впливу, репрезентованих на лексико-семантичному й синтаксичному рівнях мовної системи в українському політичному дискурсі. Змістовими константами видового рівня цього кардинального для рецензованої праці положення є політичний дискурс, прагматика (мовно-виражальні засоби у вигляді гіперо-гіпонімійних відношень у лексико-семантичній та синтаксичній системах мови), але неодмінно в органічно-гармонійному синтезі з родовими константами «вплив», «мовленнєвий вплив», «тактики мовленнєвого впливу», «прагмалінгвістичні засоби мовленнєвого впливу».

Олена Іванівна вдокладнено інтерпретує поняття «вплив», ураховуючи його полістатусну природу, тобто входження до наукової (психологія,

соціологія, політологія, лінгвістика й інші дисципліни) та ненаукової (урядова, спеціальні служби, рекламні технології і под.) сфер, і доводить, що аналізоване поняття послідовно й оригінально корелює з поняттями «маніпуляція», «переконання», «агітація», «пропаганда», але не перебуває з ними у відношенні субститутивності. Наголосимо, що дефініційні рамки понять чітко окреслені. Те саме можна сказати про мовленнєвий вплив, сутність якого витлумачено в діахронно-синхронному вимірі на концептуальному тлі вітчизняної та зарубіжної теорії мовленнєвого впливу, зокрема на вченні про функцію впливу як одну з найважливіших функцій будь-якої мови. Усе це дало підстави кваліфікувати термін «мовленнєвий вплив» як «довільну та мимовільну передачу інформації людині (або групі людей) у процесі мовного спілкування в усній та письмовій формах, що здійснюється завдяки лінгвістичним, паралінгвістичним та нелінгвістичним символічним засобам і визначається за рахунок свідомих та несвідомих інтенцій адресанта та цілей комунікації (предметної, комунікативної чи інформаційної), а також пресуппозицій та конкретних знакових ситуацій» (с. 41). Дослідницьку процедуру оперто на розроблені зарубіжними вченими психологічні засади становлення тактик мовленнєвого впливу, зокрема 1) на взаємодію зі структурою мовної свідомості та світосприйняття адресатів, і 2) на віддзеркалення цих засад у лінгвометодологійній матриці прагмалінгвістичних засобів мовленнєвого впливу, яка чітко фіксує 1) інфлюенсацію та 2) імпектакцію, що пов'язані з процесами переходу елементів впливу зі структур відповідно 1) короткотривалої або 2) довготривалої пам'яті (с. 52).

Окремий розділ присвячено стратегії і тактиці впливу в сучасному українському політичному дискурсі (с. 53 – 156). Його основу сформували п'ять наукових мінісюжетів: 1) «Стратегія дискредитації», 2) «Стратегія ідентифікації (самопрезентації)», 3) «Стратегія викривлення інформації», 4) «Стратегія імунізації», 5) «Стратегія "збереження обличчя"». Вони в єдності транслюють авторську класифікацію тактик, які використовують у політичному дискурсі відповідно до обраної стратегії, спрямованої на створення політичного образу/іміджу завдяки вдалому представленню комунікативної ролі.

Дисертантка наголошує, що «виробити єдиний підхід до аналізу мовних засобів у межах тієї чи тієї тактики неможливо, оскільки це пов'язано з різним ступенем однорідності мовних засобів» (с. 55). Можна відразу зробити закид, що вербалізаційний контент тактик впливу проаналізовано без урахування порога збіжностей, який експліцитно заявляє про себе на різних ярусах мовної системи. Ідеться, наприклад, про спільні лексико-семантичні групи актуалізаторів комунікативних ролей Борця за правду (перша стратегія), Лідера-що-єднає, Захисника, Вихідця з народу (друга стратегія), Відповідального опікуна (третя стратегія), Захисника (четверта стратегія), Безпідставно звинуваченого (п'ята стратегія). Відмінності спостережено передусім на лексемному рівні, коли маркером комунікативної ролі є окремо взята лексична одиниця з притаманним їй специфічним відтінком. Ця технологія ідентифікування стратегій, тактик, комунікативних ролей нагадує принцип дії лексико-семантичної селекційності, вершинним виявом якої є синтагматична лімітативність, полексемна закріпленість. Отож варто було подбати про вирізнення і належне інтерпретування текстотвірності, а також конститутивності загалом мовних універсалій на лексико-семантичному, синтаксичному зрізі, а також на рівні тропів та стилістичних фігур.

Авторка добре потрудилася над іншою, сутнішою для її дослідження проблемою, – класифікація прагмалінгвістичних тактик впливу в політичному дискурсі, що засвідчує Додаток Б (с. 233–234). Приваблює своєю чіткістю, аргументованістю ранжувальний спектр комунікативних ролей і тактик, які реалізують стратегічний план впливу, концептуальна засада про чітку родо-видову скоординованість стратегії і тактик (тактики), відповідно до якої комунікативна тактика є засобом реалізації комунікативної стратегії, що «має притаманний для неї набір мовних засобів і прийомів» (с. 54). Щодо останніх, то вони добре проілюстровані мінідискурсами з публічних виступів та промов політиків за 2018 – 2021 рр., опублікованих на офіційних вебсторінках політичних установ, медіа та мережі Інтернет. Доречним уважаємо візуальний супровід у вигляді реклам, мемів, відео тощо, які доповнюють і з особливою тональністю виявляють кореляцію лінгвальних та екстралінгвальних

маніфестантів складного механізму політичної перцепції. Як позитивне відзначимо те, що всі досліджувані стратегії убгано в дефініційні рамки, які розкривають мету стратегії, принципи оперування мовними засобами в межах цієї стратегії, специфічні лінгвоінструменти, типові засоби реалізації конкретної тактики, специфічність вербалізаційного потенціалу, різнополюсну конотативність його ресурсу й т. ін.

До речі, екстралінгвальні елементи політичного мовленнєвого впливу не залишено поза увагою (с. 121 – 138). Цей фрагмент дисертації викликає найбільше зацікавлення. Скрупульозно проаналізовано різні сенсорні системи, які прямо чи опосередковано стосуються формування просодичних, кінетичних та проксемічних невербальних компонентів спілкування. Виклад зосереджено довкіл невербального профілю політичного дискурсу – міміка, жести, зовнішність, поза, манера, павза, погляд тощо. В основний виклад цілком виправдано вмонтована інформація про невербальний контент як складник іміджу, успіху знаних політиків [наприклад, «плаксивість» Черчилля – політична зброя, за допомогою якої «він намагався донести до своїх слухачів, що його насправді захльостують емоції» (с. 123)]. Цікавою та змістовною є наукова розповідь, пересипана інтертекстуальними вкрапленнями про інструментальний аналіз просодики (мелодики, темпу, ритму, паузи, гучності), кінетики, жестів-виразників мови тіла як результативних доважків до інформації, реалізованої за участю лінгвальних одиниць, про декодування змісту невербальних засобів як іманентної ознаки стратегії впливу в політичному дискурсі. Винятково важливим є ілюстративний матеріал, що розкриває справжнє обличчя наших політиків (П. Порошенка, В. Ющенка, Ю. Тимошенко, В. Зеленського, А. Парубія та ін.). З-поміж наукових чеснот О. Семенишин варто вирізнити вміння в лаконічній формі підсумовувати висловлене не у висновках (до такої технології зобов'язано вдаватися всіх), а в процесі викладу у вигляді майстерно сформульованих проміжних узагальнень. Що ж до проблеми пріоритетів і застережень, пов'язаних з екстралінгвальними елементами політичного мовленнєвого впливу, то її лаконічно й точно віддзеркалює така думка дисертантки: «Екстралінгвальні параметри впливу в

політичному дискурсі здатні підсилити або знівелювати вербальну інформацію, тому при аналізі стратегій упливу в політичному дискурсі важливо аналізувати взаємодію вербаліки та невербаліки» (с. 138). Сприкрює, однак, те, що цю слушну думку без уточнень та конкретизацій продубльовано на с. 154.

Прагматичну цінність становлять міркування про особливості взаємодії прагмалінгвістичних технік у «гібридному» політичному дискурсі (с. 138 – 156), який справедливо наголошує О Семинишин, «тяжіє до різноманітних формотворчих аудіовізуальних інструментів упливу, оскільки може привернути увагу реципієнтів, хоч і забезпечить лише короткотривалий ефект упливу (інфлюенсований вплив)» (с. 141). Серед цих інформаційних технологій вичленувано й системно схарактеризовано організацію прагмалінгвістичних тактик впливу за допомогою відеконтенту, соціальних мереж, політичної реклами, мемів. Дослідниця виокремила специфічну природу кожного із цих інструментів політичного впливу (функції, переваги, очікувані результати, мовні знаки, реципієнтний потенціал), окреслила їхню перспективу з погляду дня сучасного, яка, зрозуміло, може набувати нових еволюційних контурів. Зауважень та побажань до розгляданої частини дисертації немає.

Наступний логічний науковий крок О. Семинишин – виявлення мікродіахронічної динаміки прагмалінгвістичної організації мовленнєвих тактик на основі аналізованого дискурсу з урахуванням запозичених моделей та трансформаційних способів їх реалізації в сучасному українському політичному дискурсі (с. 157 – 188). Із приємністю констатуємо, що цей розділ дисертації споріднює з першим та другим логіка викладу і змістовність, теоретична насиченість та прагматична запроєктованість. Значущість його належно вмотивована: «Динаміка та невпинність розвитку мовних процесів, а також тенденції світової глобалізації суспільних змін створюють передумови для розвитку в політичній комунікації найкращих запозичених зразків світової політичної практики. Збільшення кількості перейнятих елементів зумовлено зростанням соціальних (динаміка процесів в соціумі в певну добу), психолігвістичних (відображення сучасної мовної моди) та інтердисциплінарних (залучення матеріалу досліджень різноманітних суміжних

галузей знань) чинників» (с. 157). Подано вичерпну інформацію з яскравим ілюстративним матеріалом про такі поширені в Україні перейняті елементи організації тактик впливу в політичній комунікації з PR технологій, як «навішування ярликів» («приклеювання ярликів»), прийом «сяюче узагальнення», прийом «трансфер» («перенесення»), «гра в простонародність», прийом «підтасовка карт», «спільний вагон» («бути в одному човні»), прийом емоційного резонансу (емоційних стереотипів), прийом відволікання уваги, (забороненого замовчування). Новаторський характер рецензованої роботи полягає і в тому, що в ній комплексно обстежено зразки американського, європейського та російського політичного дискурсу. Усі вони в сукупності – ще одне досить потужне джерело запозичень в організації тактик впливу, репрезентованих у вигляді таких мовних універсалій: квантитативні інтенсифікатори, лінгвальні оператори модальності, умовності, апроксимації, номіналізації, підсилення чи послаблення, прономінативи з ідентифікувальними семами 'спільність', 'ототожнення', риторичні тропи. У цьому політичному контексті за допомогою переконливих аргументів виявскравлено українську модель, що, з одного боку, демонструє питомі координати розвитку описуваних тактик, які «досі перебувають у стадії активного формування» (с. 172), а з іншого, – відображає специфічність процесу запозичуваної комунікації в українській лінгвокультурі, що органічно поєднує успадковані від радянської системи елементи висококонтекстної культури, зокрема російської, та сформовані світовою тенденцією до глобалізації елементи низькоконтекстної культури, зокрема американської.

Кваліфіковано розкрито проблему стереотипів в українському політичному дискурсі (с. 172 – 2181), імпліцитним або експліцитним актуалізатором яких є самодостатні з погляду семантики, конотативних властивостей вербальні одиниці, що представляють різні стратуми гетерогенної мовної системи, або контекст. У полі зору дослідниці зі зрозумілих причин опинився стереотип зради, зрадника, виведений у площину стратегії саморепрезентації і дискредитації з властивим йому вербалізаційним пейоративно забарвленим контентом – загальномовні лексеми на взірець

зрадник, запроданець, фарисей, юда, колаборант; відпартіонімні, відпрагматонімні, відатропонімні та інші утворення-неологізми на зразок порохоботи, зеленоботи, порошенківшина, юліанці, медвечуківці, прокремлівські посіпаки, «любі друзі».

Інформативною насиченістю, переконливістю вирізняється частина дисертаційної праці, у якій ідеться про модель ефективного політичного впливу: «образ – мова – представлення» (с. 181 – 187), зокрема про комунікативну модель формування політичного іміджу. О Семинишин із притаманною їй сумлінністю та скрупульозністю характеризує механізм формування різних політичних іміджів в Україні за період з 2019 до 2021 рр.

Висновки до розділів повною мірою відображають їхню стратегічну проблематику, а загальні – зміст дисертації. Анотація віддзеркалює всі етапи дослідження, засадничі положення випрацюваної концепції, яка має належне апробування, про що вже повідомлено вище.

Стосовно зауважень, побажань, пропозицій, то до проартикульованого вище міркування про встановлення мовних універсалій на лексико-семантичному, синтаксичному зрізі як маркерів конкретної комунікативної ролі додамо такі:

Текст дисертації рясніє прикладами, що ілюструють реалізації тактик впливу політиками. З-поміж них непоодинокими прикладами представлені ті, які можна тлумачити з погляду декількох тактик чи навіть стратегій. Пор.: «*Школи до навчального року не підготовлені, і 4 мільйони дітей з сьогоднішнього дня в нашій країні повністю не захищені. Лікарів ніхто не захищав і досі не захищає, тому що ніхто не виділяв на це коштів. Борги по заробітній платі сьогодні в країні 3 мільярди 400 мільйонів. Це рекордна позначка за всі роки незалежності. Тарифи ви вирішили з 1 вересня підняти. Промисловість зараз в прірві, а безробіття шалене. А ми починаємо засідання нове Верховної Ради з того, що розглядаємо програму як би оздоровлення дітей. Шановні колеги, ну, може вже досить експериментувати? Може вже все ж таки прийшов час вирішувати ті питання, які сьогодні на часі в країні? Тому ми вимагаємо звіту уряду*» (с. 98) → тактика перебільшення + (та; і … і;

змінами), а також у вимогах, передбачених пунктом 6 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, а її авторка – Семенишин Олена Іванівна – заслуговує присудження їй ступеня доктора філософії зі спеціальності 035 Філологія.

Офіційний опонент –
доктор філологічних наук,
професор кафедри журналістики та
мовної комунікації Національного
університету біоресурсів
і природокористування України Микола СТЕПАНЕНКО

ПІДПИС ЗАСВІДЧУЮ
Начальник відділу кадрів
Підпис _____ С.ГРИЩЕНКО